

Саша-Діма за іменами – офіційним і хресним
Сухостій висока і худа дівчина
Хартон за іменем батька Харитон

Шикідім наспівував «Ой, мамо, шикидим...»
ЮС назва-аббревіація (Юхимук Сергій)

УДК 81'38=161.2

Богдана Стельмах

ЗВЕРТАННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ МОВНОГО ЕТИКЕТУ У ТВОРЧОСТІ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО

У статті йдеться про особливість використання А. Кримським у власне авторській і перекладній поезії, прозових творах, епістолярії звертань – традиційних для українців, запозичених в інших народів та індивідуально-авторських.

Ключові слова: звертання, картина світу, поетичний твір, прозовий текст, епістолярна спадщина, мовна картина світу, національне світосприйняття.

Постановка наукової проблеми та її значення. Мова народу – це втілення його світосприйняття й духовних надбань у слові, це вербальне відображення настроїв, думок, відчуттів, стосунків між членами спільноти, своєрідний енергетичний код нації. Індивід, суспільство і слово є нероздільними складовими елементами загально-національної картини світу і водночас відображенням мовної культури народу, яка знаходить вияв у безпосередньому спілкуванні, народній творчості, художніх і наукових текстах, діловому та приватному листуванні тощо.

Розвиваючись, суспільство вибудовує певні правила та норми спілкування, які з роками закріплюються в поведінкових моделях і мовних формулах звертання, прохання, подяки, побажання, привітання, запрошення тощо і залежать, зокрема, від соціальних ролей і статусу індивідів, життєвих обставин, рівня інтелекту й стосунків між комунікантами.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Одним із найважливіших елементів мовного етикету, який не лише допомагає налагодити контакт між комунікантами, а й засвідчує рівень взаємин між ними, є звертання. Вивченню його структурних, семантичних, стилістичних і комунікативних особливостей присвятили свої праці українські й іноземні лінгвісти, зокрема – Н. Арват («К вопросу о культуре речевого общения (обращение)» [1]), В. Русанівський («Єдиний мовно-

образний простір української ментальності» [11]), М. Пилинський («Мовна норма і стиль» [7]), С. Богдан («Мовний етикет українців: традиції і сучасність» [2]), Л. Кайзер («Речевой етикет в письмах А. С. Пушкіна» [3]), В. Кононенко («Регіональний аспект загальнонародного» [4]), О. Миронюк («Історія українського мовного етикету (засоби вираження ввічливості)» [5]) та ін.

Мета статті – показати вплив національно-мовної картини світу на світосприйняття і світовідтворення індивіда, а також з'ясувати індивідуально-авторські особливості використання А. Кримським звертань як одного з елементів мовного етикету в текстах різних стилів і жанрів,

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Звертання як засоби привернення уваги, вираження ставлення мовця до мовця міцно вплелися в мову українців, передаючись із покоління в покоління і відтворюючись у мовленні окремих індивідів, та виконують не лише номінативну, а й експресивну функції. Особливо виразно можна простежити ці моменти, аналізуючи творчість одного індивіда у різних стилях і жанрах. Як відомо, однією з особливостей національного мислення та світосприйняття українців є усвідомлення себе часткою довкілля, внаслідок чого з'являлися й звертання до рослин і тварин, міфічних істот і людей, навіть неживих предметів.

Поетична картина світу А. Кримського – це гармонійне поєднання власне авторського і традиційного світобачення. Її характерною ознакою є наявність народнопоетичних звертань до *вітру, зорі, сонця, води, гаю* та інших реалій і явищ природи, які сприймаються українцями як живі істоти. Порівняймо: в А. Кримського – *Отак тепер без вас себе я почуваю, / Кохані, ясні зорі!* [8, с. 30]; *Ох, вітре з Лівану, не дми ти, не дихай* [8, с. 43]; *Сілоамське джерело, / Водонько зцілюща!* [8, с. 70]; у фольклорі – *Иди, іди, дощучку, / Зварю тобі борщичку* [6, с. 31]; *Ой зійди, зійди, / Ти зіронько вечірняя!* [6, с. 179]. Персоніфікація надає художнім образам більшої чуттєвості й проникливості, змушує читача співпереживати і бути співучасником подій.

Вплив фольклорних традицій на творчість письменника простежується і в метафоризації звертань, зокрема в порівнянні коханої жінки із *зорею, серцем, горлицею*. Порівняймо: в А. Кримського – *На хвилях би помчавсь до тебе, ясна зоре!* [8, с. 33]; *Не судилось нам,*

сёрденько, / *Бути до пари* [8, с. 45]; *Лягає тінь вечірня / На небо голубе...* / *Зійди ж, моя ти зіронько*, / *Я жду, я жду тебе! Щебечуть між бананами / Співці солодких мрій...* / *Заждався я, сива горлинко!* / *Виходь, виходь мерщій!* [8, с. 57]; у народних піснях – *Не думай, дівчино, не думай, рибчино*, / *Мене, козака, не жалій* [12, с. 131]; *Ой, дівчино, шумить гай, / Кого любиш, серденько, забувай* [12, с. 154].

Водночас поет використовує нетипові для українського національного світосприйняття звертання, основу яких складають лексеми на позначення реалій Сходу, – «газелька», «фіалка», – проте їхня граматична форма відповідає нормам української мови, напр.: *Затишную альтаночку / В лавровому саду / Я вистелив трояндами / І жду, фіалко, жду!* [8, с. 57].

Іноді в одному віршовому тексті автор поєднує народнопоетичні і нетипові для українців звертання, як-от: *Терплю розлуку, / Важкую муку, / Газелько!* / *Красу кохаю, / Обнять бажаяю / Ох, зірко!* [8, с. 40].

Авторська поезія А. Кримського наповнена звертаннями переважно позитивного забарвлення, що вносить у контекст відтінок ніжності, душевного тепла, щирості. Особливої інтимізації оповіді автор досягає за допомогою присвійного займенника *мій* (*моя*, *моє*), типового для звертань у фольклорних текстах. Порівняймо: у Кримського – *Поезіє! супутнице моя!* [8, с. 21]; *І уста мої шептали: / «Хоч приснишь, мій ideale!...»* [8, с. 117]; у народних піснях – *Зоре моя вечірня, Зійди над горою...* [12, с. 132], *Сонце низенько, вечір близенько, / Вийди до мене, моє серденько* [12, с. 155].

Надзвичайної експресії твору автор досягає завдяки повторам елементів звертань, введенню в конструкцію однорідних членів і використанню звертань-прикладок, як-от: *Все нисє серце... В грудях важко... / Ох, доле!.. доле!.. доле!..* [8, с. 30]; *Сонце ясне! Сонце волі! / Визволь із тюрми!* [8, с. 126]; *Прощай і Сіріє, мій милий, гарний край!.. / Свята моя земле, мій краю чарівливий* [8, с. 70]. Такі конструкції також типові народним поетичним текстам, напр.: *Ой вийди, вийди, серденько, Галю, / Серденько, рибонько, дорогий кришталю!* [12, с. 155].

Цікаво, що традиційні українські звертання А. Кримський вводить і в перекладну поезію, напр.: *du Vielgeliebte mein* (*ти багатокохана моя*) [13, с. 218] – *Голубко! се минеться* [8, с. 78]; *Glaub mir, du wunderschönes, / Du wunderholdes Kind* (*Вір мені, ти особливо*

гарна / *Ти особливо мила дитино...*) [13, с. 239] – *Бійся, дівчино вродлива* [8, с. 82].

Іноді А. Кримський вводить звертання в перекладний твір, підкреслюючи тим самим специфіку національного мислення і світосприйняття, як-от: *Die Nachtigall schlägt* (*Соловей співає*) [13, с. 395] – *Ляцши, соловію?..* [8, с. 77]; *Das sind die lieben Veilchen, / Die ist zum Strauß erkor* (*Це любі фіалки, / Що для букету обрані*) [13, с. 399] – *Легідні, милі фіалки, / Підете в китицю ви* [8, с. 77]. Отже, А. Кримський використовує переважно звертання, традиційні для української поезії та фольклору, що свідчить про глибинний зв'язок індивідуальної МКС перекладача з традиціями національної МКС.

У прозі А. Кримського фіксуємо не лише звертання на ім'я, ім'я та по батькові, на позначення родинних зв'язків, звання, статевих ознак на зразок *мамо, сину, професоре, дівчино* (або їхніх пестливих форм), але й емотивно забарвлені одиниці, в яких відображена специфіка національного мислення і світосприйняття, напр.: *Голубе мій!* [9, с. 12] (*звертання матері до сина*); *Ой, до-о-о-о-чко ж моя!..* *Ой, голу-у-у-бонько ж моя сизокрила!..* [9, с. 38]; *Голубчику!* *Милий мій синашу* [9, с. 270]; *Андрієчку, сонце моє!* [9, с. 302].

Певного рівня експресії набувають звертання, до складу яких входять емоційно-оцінні лексеми. Ніжності, голубливості, щирості, інтимності або підкресленої в'їдливості надають таким структурам слова-означення „дорогий”, „любий”, напр.: *Слухайте, дорогий мій Володимире...* [9, с. 78]; *Володимире!.. Аполлоне!.. Костянтинне!.. Любі, дорогі мої!..* [9, с. 194]; *Будьте ласкаві, мої дорогі братики, покиньте реготатися!..* [9, с. 115]. Гостроти, емоційної насиченості, сарказму надають оповіді звертання, складовими елементами яких є лексеми з негативно-оцінною семантикою, як-от: – *Та ну-бо, грецька мордо! Ходи швидше! (...)* – *Заждеш, хохлацька мордо...* [8, с. 42]; *Геть, падлюко, з моєї хати!!* [8, с. 226] тощо.

Епістолярна спадщина А. Кримського досить різноманітна за тематикою: громадські та літературні інтереси (перекладацька діяльність, питання кодифікації української літературної мови), приватні справи (захоплення прочитаними книгами (особливо східних авторів), повсякденні турботи, життя в Сирії та Лівані тощо. Адресатами А. Кримського були І. Я. Франко, Б. Д. Грінченко, П. Г. Житецький, О. М. Огоновський, В. М. Гнатюк, І. Ю. Крачковський, І. О. Левицький, В. Ф. Міллер, М. І. Павлик, а також родичі – брат, сестра, батько.

Важливою стильовою ознакою листів А. Кримського є використання ним традиційних опорних лексем, які вказують на характер взаємин адресанта й адресата: «пане», «добродію», «земляче», «друзе». Ці форми можуть стосуватися як однієї, так і кількох осіб. Наприклад, лексема «пане» вживається у звертаннях до Б. Д. Грінченка, І. Я. Франка, О. М. Огоновського; «добродію» – до І. Я. Франка, В. М. Гнатюка, М. І. Павлика, П. Г. Житецького; «земляче» – до Б. Д. Грінченка, І. Я. Франка, М. І. Павлика, О. М. Огоновського, В. Л. Левицького; «друзе» – до І. Я. Франка, Б. Д. Грінченка, В. Л. Левицького, П. Г. Житецького. В кількох випадках фіксуємо лексему «учителю», вживану у звертаннях до П. Г. Житецького, котрий був духовним наставником А. Кримського. Ключові лексеми традиційно вживані у сполуках з допоміжними (прикметниковою ознакою та присвійним займенником «мій»). Їх використання надає більшій емоційності й подекуди інтимності не тільки окремії конструкції, а й листові загалом.

Серед традиційних словосполук у листах А. Кримського вирізняємо: *дорогий, любий, дорогий мій* – «друзе»; *дорогий, любий* – «земляче»; *дорогий, вельмишановний, вельмиповажаний* – «пане»; *вельмишановний, шановний* – «добродію»; *дорогий* – «товаришу». Однак чимала кількість формул-звертань позначена власне авторською сполучуваністю етикетних лексем, як-от: *високоповажаний* – «друзе»; *шановний, щироповажаний, високоповажаний* – «земляче»; *любий, дуже шановний, високоповажаний* – «пане»; *дорогий, глибоко поважаний, високоповажаний, високошановний* – «добродію»; *високошановний, високоповажаний* – «товаришу».

2) Емоційне забарвлення (навантаження) слів-означень залежить, як зазначалося, від взаємин комунікантів. Наприклад, у листах до І. Я. Франка фіксуємо: «**Високоповажний добродію!**» [10, с. 7, 146], «**Вельмишановний пане Франко!**» [10, с. 22], «**Глибоко поважний писателю!**» [10, с. 36], «**Шановний земляче!**» [10, с. 52, 46] та ін.

Характерною ознакою епістолярного стилю А. Кримського є поєднання традиційних та власне авторських звертальних формул, напр.: «**Дорогий, високоповажний друже!**» [10, с. 160] – до І. Я. Франка, «**Дорогий, високо-поважний добродію!**» [10, с. 192] – до М. І. Павлика, «**Многоуважаемый, дорогой Всеволод Федорович!**» [10, с. 304].

Характерно, що формули звертань А. Кримський вживає не лише на початку листа, а й:

1) в основній частині («*Так от я й удаюся до Вас, шановний земляче: я ж знаю, що Ви вмієте писати саме так, як тра...*» [10, с. 42] – до Б. Д. Грінченка; такий прийом застосовується тоді, коли автор висловлює прохання, бажання, захоплення – адресатом чи якимось явищем (воно може стосуватися або не стосуватися адресата);

2) в кінці («*...чи не пришлете Ви мені, мій любий приятелю, славний наш діяче, Вашої фотографії?*» [10, с. 37–38] – до І. Я. Франка; таке вживання звертань свідчить про повагу, прихильність, характер взаємин адресата й адресанта;

3) у прощальній формулі («*Бувайте здорові, дорогий друже!*» [10, с. 160] – до І. Я. Франка; «*Здорові були з різдвом, дорогий пане!*» [10, с. 18] – до О. М. Огоновського; цим виявляється повага автора до адресата, теплота взаємин тощо.

Висновки. Отже, в індивідуальній мовній картині світу А. Кримського – поетичних і прозових творах, перекладах, епістолярній спадщині – виразно простежуються особливості національного мислення і світосприйняття українців. І виявлені вони передусім у звертаннях – традиційних для українців, запозичених в інших народів та індивідуально-авторських.

Джерела та література

1. Арват Н. Н. К вопросу о культуре речевого общения (обращение) / Н. Н. Арвант // Язык и культура : Четвертая междунар. конф. : материалы. Ч. 1. – К. : Collegium, 1996. – С. 112–114.
2. Богдан С. К. Мовний етикет українців : традиції і сучасність / С. К. Богдан. – К. : Рідна мова, 1998. – 488 с.
3. Кайзер Л. Э. Речевой этикет в письмах А. С. Пушкина / Л. Э. Кайзер // Культура и текст – 99 : Пушкин. сб. – СПб; Самара; Барнаул, 2000. – С. 47–60.
4. Кононенко В. І. Регіональний аспект загальнонародного // Урок української. – 2002. – № 9. – С. 27–29.
5. Миронюк О. М. Історія українського мовного етикету (засоби вираження ввічливості) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1993. – 22с.
6. Перлини української народної пісні / [упорядкув. М. М. Гордійчук]. – К. : Музична Україна, 1991. – 384 с.
7. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль / М. М. Пилинський. – К. : Наук. думка, 1976. – 288 с.
8. Кримський А. К. Твори : в 5 т. / А. К. Кримський. – К. : Наук. думка, 1972. – Т.1. – 632 с.
9. Кримський А. К. Твори : в 5 т. / А. К. Кримський. – К. : Наук. думка, 1972. – Т.2. – 718 с.

10. Кримський А. К. Твори : в 5 т. / А. К. Кримський. – К. : Наук. думка, 1972. – Т. 5. Кн. 1. – 547 с.
11. Русанівський В. М. Єдиний мовно-образний простір української ментальності / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 1993. – № 6. – С. 3–12.
12. Українські народні пісні / [упорядкув. Володимира Єсипка]. – К. : Техніка, 2003. – 207 с.
13. Heine H. Gesammelte Werke : B. I. – Gedichtel. – Aufbau-Verlag Berlin, 1956. – 640 s.

Стельмах Богдана. Обращение как элемент речевого этикета в творчестве Агатагела Крымского. В статье речь идет об использовании А. Крымским в собственно авторской поэзии и переводах, в прозе, эпистолярной обращений – традиционных, заимствованных у других народов, индивидуально-авторских.

Ключевые слова: обращение, картина мира, поэтическое произведение, прозаический текст, эпистолярное наследие, языковая картина мира, национальное мировосприятие.

Stelmakh Bohdana. The allocution as an element of linguistic etiquette in the work of Agatangel Krymskiy. The article tells about using A. Krymskiy his original and translated poetry, prose, epistolary heritage traditional for Ukrainian borrowed from other nations and individual author appeals.

Key words: appeal, the picture of the world, poetry, prose text, epistolary heritage, language world, the national perception of the world.

УДК 811.161.2У

Лариса Тиха

ПОЕТИЧНА МЕТАФОРА ВАСИЛЯ ГОЛОБОРОДЬКА

У пропонованій статті зроблено спробу проаналізувати специфіку функціонування метафори в поезії одного з найяскравіших представників постшістдесятництва Василя Голобородька. Метафору розглянуто в основному з позиції формально-структурної організації авторського тексту, а також її ролі у створенні художніх образів. На основі аналізованого матеріалу виявлено й описано основні типи синтаксичних структур метафор, що є основою поетичних текстів Василя Голобородька.

Ключові слова: метафора, художній образ, метафоричний образ, орудний придієслівний відмінок, генітивна метафора, антропоморфна метафора.

Постановка наукової проблеми та її значення. У мові художньої літератури мистецтво слова, образну систему спілкування